

İBRAHİMÎ DİNLERDE İNSAN HAKLARININ HERMENÖTİĞİ: AHİT, ASLÎ GÜNAH VE TESLİMİYET BAĞLAMINDA HAK VE HÜRRIYET

Şevket YAVUZ¹

Özet:

Hak; bireyin "insan" olarak varoluşunun sonucudur aslında. Terim olarak; insan hakları, tüm insanların sahip olduğu temel haklar ve hürriyetler olup, kaynak ve mahiyet itibarıyla evrensel bir yapıdadır. Prensipten olarak tüm insanların sahip olması gereken, umulan, arzulanan bu haklar, bireysel olarak sivil, siyasi ve hukukî, kolektif olarak kültürel, ekonomik ve sosyal hakları ihtiva eder. Menfi olarak da kanunsuz alıkonulmayı, işkenceyi ve infazı nefyeden özelliklerdir. İşte bu bağlamda Modern bir paradigma olan insan hakları, genelde dinlerde, özde İbrahîmî dinlerde nasıl karşılandığı, çatışma, kapsama ve ilinti açısından nasıl bir durum arz ettiği önemli bir husustur. İnsan haklarından hareketle bu dinlerin hak ve hürriyet hevenginin merkezî unsurlarından olan "ahit" (אָהִיט), "aslî günah" (*péché original*) ve "teslimiyet" (*islâm*) ekseninde incelenecektir. Bu kavramsal eksende ve dinin kodladığı ve tasavvur ettiği hak ve hürriyet bağlamında Modern süreçlerin hâsılası olan insan haklarının hermeneğini yapmayı hedefleyen bu çalışmanın tezini şu şekilde ifade etmek yerinde olacaktır: Aydınlanma sonrası formüle edilen bir evrensel değer olan insan hakları ile dinin—burada İbrahîmî geleneğinin—hak ve hürriyet değerleri bazı noktalarda kaynaşma olsa da tam olarak örtüşemez. Bu örtüşmemenin sebepleri her iki kavramsal hevenginin doğduğu dünyanın (a) ontolojik açıdan; (b) kozmolojik boyuttan; (c) aksiyolojik / değerler kerterizinden farklı bir bütüne dayanmalarındandır. Bu çalışmada; bu sorunun mahiyet, sınır ve açılımları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Haklar ve Hürriyetler, İbrahîmî Dinler / Gelenekler, Ahit, Aslî Günah, Teslimiyet, Ontolojik-Kozmolojik-Aksiyolojik Boyutlar, Dayanışma Hakları, Üç-Nesil İnsan Hakları, Aydınlanma.

The Hermeneutics of Human Rights in the Abrahamic Traditions: In The Context of Testament, Original Sin, And Submission

Abstract:

Verily, rights are quintessentially a result of existence of individual as human being. Etymologically, human rights are fundamental rights and freedoms of all humans, and predictably are a universal structure both in

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi ABD. Öğr. Üyesi.

terms of source and of nature. In principle, all human beings are to have, should have, and wish to have these rights which comprise individually of civic, political, and legal rights; and of collectively of economic and social rights. In terms of negativity of these rights, illicit detaining, torture, execution, and the like are to be averted.

At this juncture, the problem arises: How, to what extent, and whether, or not, human rights as a Modern paradigm may converge, collide, overlap, and/or relate in the realm of religion, in general, and of the Abrahamic religions (Judaism, Christianity, Islam), in particular. Within the framework of human rights, the central fulcrum, i.e. covenant, original sin, and submission, of rights and freedom within these religions will be analyzed and evaluated in this study.

At the axis of this conceptual frame and in the context of rights and freedoms molded and imagined by these religions, and "human rights" principles come into existence through Modern processes will be analyzed within the methodological means of hermeneutics. Accordingly, the thesis of this study can be summarized as follows: Human rights paradigm shaped and universalized in the post-Enlightenment Era, and the precepts of religion--here the Abrahamic tradition--regarding human rights, though at some points may converge, cannot overlap wholly. The rationale for this un-overlapping situation is due to the different sources of each cognitive-creedal entities in terms of (a) ontological perspective; (b) cosmological viewpoint; (c) axiological parameter. In this study, the nature, scope, and ramifications of this problem will be analyzed.

Keywords: Human Rights, Rights and Freedoms, Abrahamic Religions / Traditions, Covenant, Original Sin, Submission, Ontological-Cosmological-Axiological Dimensions, Solidarity Rights, Three-Generation Rights, Enlightenment.

I. GİRİŞ: TEMEL KODLAR, PROBLEMLER, TEZ/LER, ALT-TEZ/LER VE METODOLOJİK ÇERÇEVE

A. Temel Kodlar, Problemler, Tez/ler, Karşıt Tezler, Alt-Tezler:

Hak; bireyin "insan" olarak varoluşunun sonucudur aslında. Terim olarak; insan hakları, tüm insanların sahip olduğu temel haklar ve hürriyetler olup, kaynak ve mahiyet itibarıyla evrensel bir yapıdadır. Prensip olarak, tüm insanların sahip olması gereken, umulan, arzulanan bu haklar, bireysel olarak sivil, siyasî ve hukukî hakları; kolektif olarak ise, kültürel,

ekonomik ve sosyal hakları ihtiva eder. Menfi olarak da kanunsuz alıkonulmayı, işkenceyi ve infazı reddeden özellikler barındırır içinde.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemin paradigması haline gelen bu haklar, aslında Batı dünyasında "doğal haklar" olarak isimlendirilen haklar, antik dönemlerde Greko-Roman dünyada üretilen ve Ortaçağlarda Yahudi-Hıristiyan dinî kodlarıyla bir dereceye kadar meşrulaştırılan hakların yerini almıştır. Bu yapısıyla insan hakları kavramı; "üç nesil" ana aksın tarihsel macerasını da özetler: (a) Aydınlanma ve onu takip eden Amerikan ve Fransız Devrimlerinin inşa ettiği sivil, siyasi ve hukukî haklar--ki hayat ve özgürlük haklarını, din, vicdan ve ifade hürriyetini, kanun önünde eşitlik gibi ilkeleri kuşatır; (b) Kapitalizmin kontrol edilemeyen iştahı karşısında özellikle 19. yüzyılın ortalarında formüle edilen sosyal, ekonomik ve kültürel haklar--ki eğitim-öğretim hakkı, çalışma hakkı gibi hakları kapsar; (c) II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte özellikle "Gelişmekte Olan Ülkeler" olarak adlandırılan ülkeleri için öngörülen "Dayanışma Hakları" olup, kolektif siyasi otonomi ve ekonomik gelişme haklarını ihtiva eder.

İşte bu bağlamda Modern bir paradigma olan insan hakları, genelde dinlerde, özelde İbrahimî dinlerde nasıl karşılandığı, çatışma, kapsama ve ilinti açısından nasıl bir durum arz ettiği önemli bir husustur. İnsan haklarından hareketle bu dinlerin hak ve hürriyet hevenginin merkezî unsurlarından olan "ahit"(אמנה), "aslî günah" (*péché original*) ve "teslimiyet" (*islâm*) ekseninde incelenecektir.

Bu kavramsal eksende ve dinin kodladığı ve tasavvur ettiği hak ve hürriyet bağlamında Modern süreçlerin hâsılası olan insan haklarının hermenötiğini yapmayı hedefleyen bu çalışmanın tezini şu şekilde ifade etmek yerinde olacaktır: Aydınlanma sonrası formüle edilen bir evrensel değer olan insan hakları ile dinin—burada İbrahimî geleneğin—hak ve hürriyet değerleri bazı noktalarda kaynaşma olsa da tam olarak örtüşemez. Bu örtüşememenin sebepleri her iki kavramsal hevengın doğduğu dünyanın (a) ontolojik açıdan; (b) kozmolojik boyuttan; (c) aksiyolojik / değerler kerterizinden farklı bir bütüne dayanmalarındandır. Bu çalışmada; bu sorunun mahiyet, sınır ve açılımları ele alınacaktır. Alt tezler olarak da şunları dillendirmek yerinde olacaktır: Her ne kadar İbrahimî dinlerdeki hak (ve hürriyetler) kavramı ile Modern süreçlerin (seküler, rasyonel, liberal ve parçacı) ürünü olan "insan hakları" ifadesi tam olarak örtüşmese de her iki kavram ya/ ya da tavrıyla değil, hem-hem de ruhuyla entegre edilerek in-

sanlık mirasının üzerine bir değer olarak ilave etmek insanlığın geldiği evrensel seviye ve medeniyet skalası açısından vazgeçilmez görünüyor.

Çalışmanın sorularını da şu temel sorularda özetlemek mümkündür: Yahudilikteki Ahit kavramı hak ve hürriyet kavramıyla örtüşebilir mi? Ahit nereye kadar genel ve evrensel bir kategori örer? Benzer şekilde Hıristiyanlıktaki Aslı Günah kavramı ile hak ve hürriyetler nereye kadar bağdaştırılabilir? Bu kavram hakkı mı, sorumlulukları mı önceler? Bunlara paralel olarak İslam bağlamında da şu sorular yerinde olacaktır: Eğer İslam “teslimiyet” ise; haklar ve hürriyetler bu kavramın neresinde yer alır? Teslimiyet, itaat ve ubudiyet haklar ile bağdaşmaz mı? Veya teslimiyet hakları inşada temel dinamiklerden midir?

B. Metodolojik Çerçeve:

Aktif ve pasif kolektif şuurun verileri ile “görünenin” (fenomen) hermönetiğini—burada dinlerin / İbrahimî dinlerin ufku ile seküler ve liberal diskurun ufkunu bir platformda “buluşturmak”; biri diğerini temel değerler ekseninde reddetmeden ve yok saymadan değerlemek, anlamak ve anlamlandırmak.

II. HAKLARI DİNÎ PLATFORMDA YENİDEN OKUMAK VEYA İNSAN HAKKINI TANRI HAKKINDA FORMÜLE ETMEK

İbrahimî gelenekteki haklar (ve tarihsel olarak geç zamanlara kadar politik ve sosyal olarak aktif şuura dönüşmemiş hürriyetler) konsepti ile Aydınlanma Dönemi’nden sonra oluşturulan “insan hakları ve özgürlükleri” kavramlarının tarihsel macerasını farklı ele almak gerekecektir. Batı’daki 3-G / 3-Nesil hakların oluşturduğu bir tarihsel durumda dinleri genelde, İbrahimî geleneği özelde değerlendirmek bazı noktalarda anakronizm ile postkronizm arasındaki sıkıntıyı ortaya koyacaktır.

Dinî çerçeveden hak; Mutlak Varlığın var kıldıklarına bahşettiği kendinden (*el-Hakk*) cüz’î bir “gerçek”liktir. Bu özellik sebebi ile haklar; kutsal, devredilemez ve gasp edilemezdir. Hak kategorisinden doğan hürriyetlerin açılımı hak ile var olan sorumluluklar ile doğrudan ilintilidir.

Bu genel çerçeveden hareketle İbrahimî dinlerdeki temel dinî ve kültürel çekirdek kavramlardan hareketle insan haklarının analizini ve genel kodlarını deşifre etmek mümkün olabilecektir.

A. Yahudilik'teki Ahit ve İnsan Hakları

Ahit; Tanrı ile “seçilmiş” (bu bağlamda İsrailoğulları) insan veya topluluklar arasında yapıldığına inanılan antlaşma olup, daha çok sorumluluklar ve yapılması gerekenler üzerinde odaklanır. Bununla birlikte bir karşılıklılık ve bedellik esası öne çıktığı hususunu hem Kutsal Kitap'ta, hem de Kur'ân'daki temel ifadelerden yakalamak mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse:

Bundan sonra Rab bir görümde Avram'a, «Korkma, Avram» diye seslendi, «Senin kalkanın benim. Ödülün çok büyük olacak.» || Avram, «Ey Egemen Rab, bana ne vereceksin?» dedi, «Çocuk sahibi olmadım. Evim Şamlı Eliezer'e kalacak. || Bana çocuk vermediğin için evimdeki bir uşak mirasçım olacak.» || Rab yine seslendi: «O mirasçın olmayacak, öz çocuğun mirasçın olacak.» || Sonra Avram'ı dışarı çıkararak, «Göklere bak» dedi, «Yıldızları sayabilir misin? İşte, soyun o kadar çok olacak.»²

Veya benzer bir tonu şu ifadelerde bulmak mümkündür:

Rab Avram'a, «Ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git» dedi. || «Seni büyük bir ulus yapacağım, Seni kutsayacak, sana ün kazandıracığım, Bereket kaynağı olacaksın || Seni kutsayanları kutsayacak, Seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak.» || Avram Rabbin buyurduğu gibi yola çıktı. Lut da onunla birlikte gitti. Avram Harran'dan ayrıldığı zaman yetmiş beş yaşındaydı.³

Gerçi Ahit nesep olarak İsrailoğulları ile yapılanlara hasredilse de Hz. Nuh ile Tanrı'nın yaptığı ahit; yani Nuh Ahdi de manevî devamlılık ve süreklilik açısından bir başka “seçilmişlik” inancına yaslanır. Tarihî süreç içerisinde Hz. İbrahim (Avram'dan Abraham'a evriliş macerasında olduğu gibi) ile yapılan ahit, Hz. Musa ile yapılan ahit; yani Sina Ahdi tarihsel olgularla, vaat edilen mucizelerin beraber harmanlanmasına imkân verir. Haklar ve hürriyetler sorumluluk ve mesuliyetlerle sarmalanmış olarak Kutsal Kitap'ta yer bulur. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında gerek Musevîlerin Kutsal Ahdi (takdir edilebileceği gibi Hıristiyanların Musevîlerin

² Yaratılış, 15:1-5.

³ Yaratılış, 12: 1-4.

Kutsal Kitabı için “Eski Ahit” ifadesini kabul etmeleri mümkün değildir), gerekse Hıristiyanların Yeni Ahdi aslında ahit ekseninde devam eden bir süreklilik arzusunu ve idealini yansıtır. Ahit; yani Tanrı tarafından “seçilenler” ile Tanrı’nın gerçekleştirdiği antlaşma.

Gerek Musevî ahdi, gerekse Hıristiyan ahdi ana hatlarıyla analiz edilecek olursa şu hususlar öne çıkar:

- a. Ahitlerde sorumluluklar öne çıkar; haklar çoğu zaman geridedir;
- b. Her ahit bir şekilde “seçilmişlik” narsizmini körükler . Bu da “öteleme” ve “ötekileştirmeleri” tahkim eder; dolayısıyla halkların haklarını askıya almakta bazen teolojik meşruiyet kaynaklarını, bazen de teo-politik devamlılık imkanını bu noktadan devşirmek mümkün hale gelebilmektedir. Öyle ki; şu ifade de görülebileceği gibi, hak ve hürriyetler tarihsel öznenin aksında şekillenir:

Seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım, Bereket
kaynağı olacaksın || Seni kutsayanları kutsayacak,
Seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün
halklar senin aracılığınla kutsanacak.»⁴

- c. Ontolojik olarak ahit haklar ekseninde varlığı dilimler ve inşa edilen otoriteyi metafizikleştirir. Bu otorite de meşruiyetini devşirdiği ahit manzumesinden ve hâletinden hak ve hürriyetlerin yegane belirleyeni ve üleştiricisi olarak tarihsel olarak devreye sokulur.
- d. Kozmolojik olarak evren ve içindekiler bu hiyerarşi skalasında haklarını, çoğu zaman, ertelemek durumunda kalır;
- e. Aksiyolojik olarak; parçalanmış varlık parçalı değer üretir.

B. Hıristiyanlık’taki Aslı Günah ve İnsan Hakları

Gerek tarihsel süreklilik ideali ve realitesi olarak, gerek teolojik vaatler ve umutlar açısından, gerekse kurtuluş muştusu (*incil*) ve varlığı (*mesih*) kerterizinden Hıristiyanlık, Yahudilik tarihini, teolojisini ve kurtuluş paradigmasının neşep olarak Musevî kökenlerden gelen Hz. Meryem’in Hz. Davut’un şecerelerini adeta yeniden üretmek arzusundadır. Bu çerçeveden konu analiz edildiğinde aslında Hıristiyanlıktaki Aslı Günah “seçilmişlik” “sürgün”e gönderildiği için kırılmıştır. Kırılmış olan bu ahit, Hıristiyan teolojisine bu dinin ritüelleri, hiyerarşisi ve sembolik ifadeleri ile arınılacak Aslı Günah tasavvuru ile geri döner. Bu tasavvur, varlığı yaratı-

⁴ Yaratılış, 12: 3.

liş olarak da, etik olarak da sürekli modüle eder. Aslî Günah; “göksel cennet”te Tanrı ile yapılan ahdin kırılışının neticesidir. Bunun sonucu da ölümdür; yani tarihsel sürecin dışına çıkmanın bir başka ifadesidir. Bu sürecin sebebi itaatsizliktir. Bunun hermenötiği şudur: Haklar ve hürriyetler itaat ile anlamlı, sonuç alıcı ve kuşatıcıdır. İtaatsizlik günah; ölümün sebebidir. Diğer bir ifade ile, itaatsizlik ölüm demektir. Bunun anlamı ekopolitiğe ve teo-politiğe mugayir davrananların sadece haklarının ve hürriyetlerinin askıya alınabilmesi, tahdit edilebilmesi, yok sayılabilmesi vb. gibi oldukça tehlikeli sonuçların oluşmasına kapı aralayabilecek olmasıdır.

Belki de bu izahın tarihsel tezahürlerini kolektif şuur ve tarihsel fenomenler olarak genelde Batı’nın tarihinde, özelde de hususiyetle son iki asırdaki medenileştirme ve demokratikleştirme serüvenlerinde yakalamak mümkündür. Haklar ve hürriyetler “günah” kirleriyle yoğrulan insan için takdir edilebileceği gibi askıdadır; çünkü birey, kendi iradesini kendi başına kullanmaktan acizdir. Varlık ve varoluş iksirini hiyerarşilerin “kutsal” labirentlerinde aramak durumundadır çoğu zaman. Bu yüzden “kutsal” itaat gereklidir genellikle. İtaat gereklidir; çünkü kurtuluşa ermek için bu gereklidir. Ömürlük, yıllık ve sezonluk arınma ritüelleri (günah çıkarma olarak da okunabilir) bireyi hak ve hürriyetler kerterizinden kutsal hiyerarşiye ve seçilmiş karizmaya raptetmek içindir. Günah çıkarma ritüelleri, mekanları ve zamanları hürriyetlerin ve hakların baskılanmasının ritüel kalıplar ile ifadesidir adeta.

Kaos yüklü bir dünyada, endişe ve belirsizliğin kol gezdiği bir zaman diliminde kırılan, bozulan, parçalanan ve örselenen ahdi Aslî Günah teolojisi ile yeniden üretmek ve bunu ritüel formlarla harmanlamak bireyin devrin eko-politiğine ve teo-stratejisine kutsal bağlarla bağlanmasına karşılık geldiği açıktır. Öyle görünüyor ki; aslî günahı şu şekilde formüle etmek mümkündür: **Ahit → Ahde vefasızlık = Aslî Günah || İtaatsizlik → Düşüş → Ölüm.** Öyleyse ölümü hayat tahvil edecek formül de şu şekilde belirir: **Ölüm → İtaat → Yüceliş → Arınma → Ahit → Ölümsüzlük.**

Bu çerçeveye bağlı olarak, Hıristiyanlıktaki insan haklarını şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

a. Ontolojik Olarak: Mutlak Varlık karşısında insan “sorunlu”dur; ama varlık bir bütündür. Ontolojik açıdan hak ötelenebilir; çünkü ontolojik kerterizinden tüm varlık eşit değildir. “Seçilmiş” olanlar, metafiziksel ve eskatolojik olarak da seçilmiştir; “kaybetmiş” olanlar da tarihsel ve eskatolojik olarak da kaybetmiştir.

b. Kozmolojik Olarak: “Düşüş” ten dolayı sadece insan değil, maddî olan her şey hak skalasında askıdadır. Kozmik hiyerarşi hem bilgi- de, hem etikte, hem de politikada aranır.

c. Aksiyolojik Olarak: “Günah” ile illetli olan insan “değer” üretmez ve bunun için de kutsal bir hiyerarşiye ihtiyaç vardır.

C. İslam’daki Teslimiyet ve İnsan Hakları

Din; itaate dayanır. Etimolojik olarak konu ele alındığında şu kavramsal panorama ortaya çıkar: Dîn kelimesi, *deyn* / “borç” teriminden türer ve yaratılanın Yaratan’a olan borcunu nasıl ödeyeceğini gösteren güzergâh, yol, menhec (dîn) anlamına gelir. Öte yandan, dîn terimi yevmü’ d-dîn / “din günü; yani yargı günü” anlamında olup, adalet anlam hevenginde belirir. Bu adalet de tevhidin tecellisi olarak ortaya çıkar. Buna ilaveten dîn, hüküm ve hakikattir. Bu el-Hakk’tan bir tecelli olarak belirir. Kur’ân’daki ayetlere göre, insanın yaratılış hikmeti halifeliktedir. Halifelik; sorumluluk demektir; bu da emanet edilenlerin (insan, çevre, eko-sistem, kozmos, metafizik sıra) sorumluluğunu deruhte etmektir. Bu noktadan bakıldığında yaratılış *deyn* / *dîn*; yani “borçluluk”, “borçlanma” demektir. Din de bu perspektiften borcu (eda etmenin) “yol”u demektir.

Konunun diğer bir boyutu da şudur: Şayet din itaate dayanıyorsa, İslam’ın etimolojik kökenlerinden biri de teslimiyet, itaat ve taattir. Bu durum, temel hak ve hürriyetleri merkeze alan Modern paradigma açısından ele alınacak olursa, tam olarak uyuşma ve uyumluluktan bahsetmek zordur. İslam’daki haklar (Allah, kul, Allah ile kul ve toplum hakları gibi) bu paradigmanın dayandığı Hümanizma’nın temel parametreler ile çoğu zaman uyuşmaz. Öte yandan, tarihsel olarak konuya bakıldığında Müslüman tarihinde de Modern insan hakları bir tarafa, İslam’ın ortaya koyduğu haklar (Makâsıdu’s-Şeri’a) açısından, her ne kadar genel olmasa da, yer yer ve zaman zaman ihlal edildiğini görmek zor olmasa gerektir.

Bu genel değerlendirmeden sonra İslam’daki teslimiyet bağlamında insan haklarını değerlendirmek gerekirse, şunları ifade etmek yerinde olacaktır: Şayet İslam akidesinin, medeniyetinin ve kültürünün künhü, özü, zübdesi, çekirdeği tevhid ise, bu öz şu temel parametreleri insanlık önünü koyar:

- (i) **Dualité:** Yaratıcı ile yaratılanı ayrı ve farklı olarak temelendiren tevhid prensibinin açılımını insan hakları bağlamında şu şekilde belirir.

Her ne kadar 3-G insan hakları ile tam bir mutabakat içinde olmasa da İslam'da insan hakları var; ama bu haklardan dolayı ilk ve nihai olarak Yaratıcı'ya sorumludur. Bu sorumluluk fizikî otoritelere sorumluluktan önce ve onlardan kapsamlıdır;

- (ii) **Fikrîlik-Şuursallık:** Allah ile "kul" arasındaki durum ve haklar düşünce ve bilinç hali ile anlaşılabilir. Bu fikrîlik ve şuur hali haklar ve

hürriyetleri sorumluluklar ve mükellefiyetler düzeneğiyle irtibatlandırır. Bu şuursallık hem bireysel bilinci, hem kolektif bilinci, hem de kozmik bilinci birbiriyle ilintili ve rabıtalı görür. Örneklendirmek gerekirse: Kaos ve terörü ekerek insan haklarına tecavüz edenlerin "biz yeryüzünün ıslah edicileriyiz" demelerinin şuursallık açısından bir karşılığı yoktur:

Onlara "Yeryüzünde fesat yaymayın!" denildiğinde "Biz sadece ıslah edicileriz!" diye cevap verirler.

|| Gerçekte onlar fesat saçan kimselerdir, ama bunu (kendileri de) idrak etmezler.⁵

Bu ayetlerin tefsiri bağlamında Muhammed Esed şunları dillendirir: "Bu, dinî mülahazaların pratik hayata "müdahale"sine karşı olan ve böylece, -çoğu zaman farkında olmadan, "sadece işleri düzelttiği"ne (ıslah) inanarak- daha sonraki ayette işaret edilen sosyal ve ahlakî şaşkınlığa katkıda bulunan insanlara bir atıftır." Diğer bir ifade ile şuursallık gerçekleşmediğinden hakları ihlal eden, hukuka tecavüz eden eylemler / pratikler / ifadeler hakların ihlali ve hukukun tecavüzü olarak algılanamamakta, eylem ile değer arasındaki şuursallık tesis edilememektedir.

- (iii) **Hedeflilik ve gayelilik:** İslam'da yaratılış ve varoluş bir hedefe bağlıdır. Bu hedef hakların

teleolojik olarak zaman öteliliğini ve beşer üstülüğünü vurgular. Bu gayelilik materyal olanın nihâilliğinde sınırlı değil, manevî ve uhrevî olanın kapsayıcılığında ifadesini bulur.

- (iv) **Yaratıcılık:** Yaratılış bir başlangıç ve sebeptir. İnsan halife olarak yaratılır ve bu misyonun

en bariz yönü sorumluluktur. Bu açıdan yaratılış ile "borç"lanan insan hem cinslerine, hayvan ve bitkilere, dünyaya, evrene ve metafizik değer ve

⁵ El-Bakara, 2: 11-12.

İkelere karşı sorumlu ve mükelleftir. Haklar ve sorumluluklar bu ilkeye göre tahterevallinin iki potasında yer alan değerler olarak belirir. Yaratılan Yaradan'a yaratılmışlık sırrı ve hakkı için bu dengeyi korumak ve sürdürmekle sorumludur.

(v) **Ceza-Mükafat:** Öteki Dünya'da sorumluluk olduğundan haklar ve hürriyetler bu ekseninde

değer görür. Yani dünyevî otoritenin hukuk tarassutundan kurtulan insan vicdan ve şuur dünyasının verilerinden ve Kozmik Ceza ve Eskatolojik Yargı'dan kurtulamayacaktır. Bu da hakkın ve hukukun evrenselliğini, bütüncülüğünü, insan ve tarih-üstülüğünü ve şimdide-ama-âhiretteki sorumluluğu sürgit şuurlarda ve vicdanlar üretir.

Bunlardan hareketle İslam'daki hak ve hürriyetleri teslimiyet bağlamında tekrar ele alacak olursak, şöyle özetlemek yerinde olacaktır:

1. Ontolojik Olarak: Tevhid ekseninde varlık, zaman-mekan, sebeplilik şekillenir. Bu açıdan bakıldığında hak ve hürriyetler kaynak olarak ve sınır olarak ilahîdir. Haklar bileşken, içteş, geçişken ve deontolojiktir.

2. Kozmolojik Olarak: Kainat bir bütündür; her parçanın diğerine karşı sorumlulukları, diğerinden hakları vardır.

3. Aksiyolojik Olarak: Amel-i salih hem varlığın, hem oluşun, hem de evrenin haklarını ön görür. "Barıştıran ve bağdaştıran eylemler" (amel-i sâlih) hakkı ve hukuku, Hakk için kurmayı, inşa etmeyi ve sürdürmeyi (*kâim*) öncelendiği gibi, hakkın ve hukukun her şeyden önce tarihteki varlıklar için geçerli ve esas olduğunu bir başka açıdan vurgular. Diğer bir ifade ile, bu tür eylemler; haklar ve hürriyetler evrensel değerler skalasındadır ve sürekli olarak eylem ve pratiklerle sağlamlasının yapılmasına gönderme yapar.

IV. KRİTİKLER VE İBAREYE SİĞMAYANLAR...

Verilerin metafiziksellik döngüsünü göz önünde tutarak İbrahîmî geleneğin dayandığı vahiy kodlarının tarihsel olarak çoğu zaman bu şekilde gerçekleşmediği de açıktır. Her ne kadar Modern bir paradigma olan "insan hakları", tarihsel ve insanî gelişme ve ilerleme düzeneğinde öncüller olarak her şeyden önce Greko-Roman ve bununla paralel olarak Yahudi ve Hıristiyan mirasına hasredilmeye çalışılsa da bu düzeneğin aslında Modern bir anakronizm olduğu ortadadır. "Tarihin sonu"nu kendi ilerlemeci tarih çizgisinin kaderine bağlayan bir yaklaşımın Avrosantrik ideoloji ile illetli olduğu gerçeğinden hareketle "insan hakları" paradigmasını bir üst şemsiye olarak tayin edip, diğer tüm din, gelenek, medeniyet ve kültürleri de

buna göre “günah çıkarma” skalasında hizaya sokmak bir başka “merkez” dayatması olarak karşımıza çıkıyor sanki. Her şeyden önce şunu ifade etmek yerinde olacaktır: Haklar ve hürriyetler; insanların asırlardır hem kendi tarihsel tecrübelerine yaslanan, hem de özellikle vahiy eksenli dinlerin hakkı yaratılışın zorunlu bir sonucu olarak gören kök paradigmasına dayanan evrensel insanlık değerleri ve hazinesidir.

Diğerini tenkitten “beriki”ni aklamaya gelince şunları söylemek yerinde olsa gerektir: İster vahiy esaslı olsun, ister insanlığın inşa ettiği miras olsun temel hak ve hürriyetlerde neden Müslüman toplumlar hâlâ oldukça geri? Neden hâlâ teori ve söylemde âdil; ama davranış ve düşüncede gayri adillik hâkim? Veya neden haklar ve hürriyetler konusu Müslüman toplumlarda ya tarihin politik ve askerî maceraları içinde dipnotlarda yer alır, ya da tekili olmayan tümellerin anaforunda ötelenir? Bu ve bunun gibi sorular daha geniş çalışmaları ve gayretleri zorunlu kılar.

V. SONSÖZ YERİNE

Modern süreçlerin ürünü olan “insan hakları” konsepti ile İbrahimi gelenekteki haklar ve hürriyetler kavramı bazı noktalarda birbiriyle bağdaşmasa da “ortak bir halet”in inşasına kapı aralamak mümkündür;

Ahit ve Aslî Günah tasavvurları açık veya kapalı “seçilmişlik algısını” ve “hiyerarşi skalasını” tahkim ettiğinden hakları ötelemeye açıktır;

Teslimiyet tasavvuru; Yaratılan ile yaratan arasında kaldığı sürece hakkı bütünler; ama yaratılanlar arasındaki ilişki halini alınca “kutsal / güç eksenli alt-üst varlık algısı” oluşur. Bu da hakların ve hürriyetlerin askıda tutulmasına yol açar.

İnsanlığın geçirdiği bunca tahavvül ve ilerlemelere rağmen neden hâlâ Müslüman toplumların hakları ve hürriyetleri askıda tuttukları da ciddi bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Acaba bu durumu sadece “merkez” ülkelerin “çevre” ülkelere yaptığı “despotik idare” ithalatına bağlamak ne derece doğrudur?

Veya Müslüman tasavvuru hakkı ve hürriyeti metafiziksellikten tarihselliğe ne zaman tahvil edecek?

KAYNAKÇA

- Alston, Philip (2005). "Ships Passing in the Night: The Current State of the Human Rights and Development, Debate seen through the Lens of the Millennium Development Goals". *Human Rights Quarterly*. Vol. 27 (No. 3) p. 807
- Ball, Olivia; Gready, Paul (2007). *The No-Nonsense Guide to Human Rights*. New Internationalist.
- Barry, Norman P. *Modern Siyaset Teorisi*, çev.: M. Erdoğan, Y. Şahin (Ankara: Liberte Yayınları, 2003).
- Blattberg, Charles (2007). *The Ironic Tragedy of Human Rights in Patriotic Elaborations: Essays in Practical Philosophy*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Chauhan, O.P. (2004). *Human Rights: Promotion and Protection*. Anmol Publications PVT. LTD.
- Clayton, Philip; Schloss, Jeffrey (2004). *Evolution and Ethics: Human Morality in Biological and Religious Perspective* Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Donnelly, Jack. (2003). *Universal Human Rights in Theory & Practice*. 2nd ed. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Ellerman, David (2005). *Helping People Help Themselves: From the World Bank to an Alternative Philosophy of Development Assistance*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Esposito, John L. (2005). *Islam: The Straight Path*. Oxford University Press.
- Forsythe, David P. (2000). *Human Rights in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press. International Progress Organization.
- Forsythe, Frederick P., *Encyclopedia of Human Rights* (New York: Oxford University Press, 2009)
- Jackson, Kevin (1994). *Charting Global Responsibilities: Legal Philosophy and Human Rights*. University Press of America.
- Jones, Lindsay. *Encyclopedia of Religion*, second edition.
- Joseph, Suad; Najmabadi, Afsaneh (eds) (2007). *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures*. Brill Publishing.
- Köchler, Hans. (1990). "Democracy and Human Rights". *Studies in International Relations*, XV. Vienna: International Progress Organization.
- Kur'an-ı Kerim Fihristi ve Türkçe Paralel On Meal, Hayran v. 2.3*, haz. A.Ahmetoğlu. (CD-ROM, 2003). Ayrıca bkz.: www.hayran.cjb.net.
- Landman, Todd (2006). *Studying Human Rights*. Oxford and London: Routledge
- Littman, David (1999). "Universal Human Rights and 'Human Rights in Islam'". *Midstream Magazine* Vol. 2 (no.2) pp. 2-7 1997
- Nathwani, Niraj (2003). *Rethinking Refugee Law*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Paul, Ellen Frankel; Miller, Fred Dycus; Paul, Jeffrey (eds) (2001). *Natural Law and Modern Moral Philosophy* Cambridge University Press.

- Quick Verse Essentials* v. 6.2 (IA: Parsons Technology, Inc., 1995-9), CD-ROM. Kutsal Kitap, Kutsal Kitap'taki ayetlerin İngilizceleri şu kaynaktan alınmıştır:
- Robertson, Arthur Henry; Merrills, John Graham (1996). *Human Rights in the World: An Introduction to the Study of the International Protection of Human Rights*. Manchester University Press.
- Scott, C. (1989). "The Interdependence and Permeability of Human Rights Norms: Towards a Partial Fusion of the International Covenants on Human Rights". *Osgood Law Journal* Vol. 27 1981
- Steiner, J. & Alston, Philip. (1996). *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. Oxford: Clarendon Press.
- Tahir-ul-Qadri, Muhammad (2005), *Huquq al Insania fil Islam (Human Rights in Islam)*. Minhaj Publishers. 365-M-Model 2004
- Tierney, Brian (1997). *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law, and Church Law*. Wm. B. Eerdmans Publishing.